

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ХЕДЖУВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ДЕРИВАТИВАМИ

Розкриваються особливості бухгалтерського обліку хеджування корпоративними деривативами, зорієнтованого на підтримку капіталу через системне управління ризиками. Містяться пропозиції щодо постановки обліку хеджування в сучасному правовому середовищі

Ключові слова: власний капітал, дериватив, інструмент капіталу, неттінг, опціон на акції, резерви капіталу, ризик, фінансовий інструмент, хеджування

Постановка проблеми. Динамічність ринкового середовища, в якому доводиться працювати сучасним підприємствам, стимулює пошук ефективних методів мінімізації ризиків, які супроводжують господарську діяльність суб'єктів економічної системи на усіх етапах життєвого циклу. Одним з таких методів є хеджування.

Етимологічно термін "хеджування" походить від англ. hedging (hedge) – страхування, тобто за суттю операція хеджування є операцією, що спрямована на зменшення (або уникнення) ризику, пов'язаного з операцією. Таким чином, хеджування в широкому розумінні призначене нівелювати (частково або повністю) будь-які ризики, пов'язані з операціями підприємства. Натомість в облікових стандартах, у відповідності з якими формується інформаційна компонента управління ризиками шляхом хеджування, хеджування визначене як "застосування одного чи декількох інструментів хеджування з метою повною чи часткової компенсації змін справедливої вартості об'єкта хеджування або пов'язаного з ним грошового потоку" (пп. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти") [7, с. 42]. Подібна конкретизація, на нашу думку, відповідає основоположним принципам бухгалтерського обліку, оскільки акцентує увагу на необхідності вартісного виміру рівня ризику (до "не вимірюваних" ризиків метод хеджування застосовуватися не може).

Досвід України щодо використання економічними суб'єктами такого методу управління ризиками як хеджування є незначним, що обумовлює актуалізацію дійсного дослідження з огляду на вигоди, які він забезпечує. Одночасно існує нагальна практична необхідність у належному інформаційному забезпеченні користувачів щодо видів ризиків, які загрожують підприємству, та ефективності методів їх протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх вітчизняних досліджень, присвячених обліку хеджування доцільно виділити роботи К.Бойко [1], Р.Грачової [3], Л.П.Плешонкової [6], О.Я.Роганової [8], авторського колективу В.М.Костюченко та С.Ф.Голова [2]. Як показує аналіз, зазначені праці обмежуються розглядом традиційних інструментів хеджування, представлених форвардами та ф'ючерсами (за винятком [2], [3]), тоді як опціони практично залишаються поза увагою дослідників, хоча й забезпечують більш гнучкі можливості управління

ризиками. В цілому необхідно констатувати, що сучасні вітчизняні дослідження зорієнтовані на проблеми обліку хеджування товарними деривативами, щодо яких в Україні існує відносно сформований біржовий обіг. Внаслідок цього методологія обліку хеджування фінансовими деривативами у нас практично не розглядається, на відміну від зарубіжних країн. Досить ґрунтовні напрацювання з цих питань містить праця Дж.Ф.Гріна [9].

Постановка проблеми. Відповідно, завданням нашого дослідження є аналіз методології бухгалтерського обліку хеджування фінансовими опціонами, а саме опціонами на акції, які в Україні є єдиним корпоративним деривативом, допущеним до біржового обігу згідно з Правилами випуску та обігу фондових деривативів (Рішення ДКЦПФР №13 від 24.06.1997 р.). Щоб конкретизувати результати дослідження, обмежимо розглядом опціонів на власні акції.

Викладення основного матеріалу. Передусім внесемо принципове пояснення. Ретельне опрацювання МСБО 39 та П(С)БО 13 вказує на те, що в них жодного разу інструменти капіталу (власні акції) не ідентифікуються в якості об'єкта, який хеджуватиметься, проте в означенні є непряме посилання на можливість хеджування майбутньої операції, яка є ризиковою та може бути визначена як об'єкт хеджування. Тобто використання опціонів на власні акції в якості інструмента хеджування передбачає, що підприємство не розглядається як емітент такого контракту, а виступає учасником (покупцем, холдером) опціонного контракту, базовим активом якого є його акції. Ми відстоюємо позицію, за якою операцію слід обліковувати як хеджування у випадку наявності сутнісних характеристик хеджування та дотримання вимог визнання, закріплених обліковими стандартами, в протилежному випадку – операцію слід обліковувати за правилами обліку похідних інструментів.

Сенс використання опціонів в межах правового поля України бачиться нам у підтримці капіталу через хеджування. Попри це варто наголосити, що межа між хеджуванням та спекуляцією, встановлена П(С)БО 13, є настільки тонкою, що на практиці досить складно однозначно ідентифікувати здійснювані операції. Наведемо аргументи на користь нашої позиції, для чого проаналізуємо мотиви покупця опціону (рис. 1).

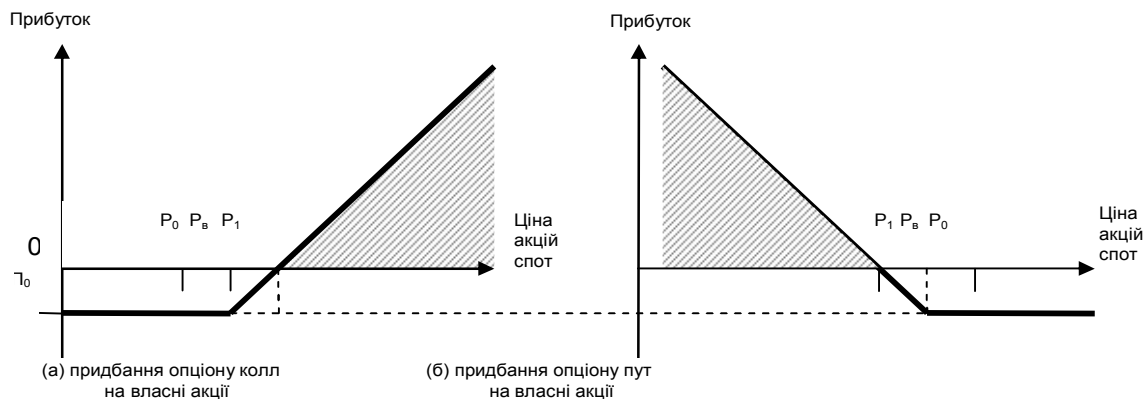

Рис. 1. Стратегії використання опціонів на власні акції

Ситуація, представлена на рис. 1 (а), за економічним змістом відповідає хеджуванню операції з придбання власних акцій. Підприємство, що бажає провести викуп

власних акцій на відкритому ринку, хеджує свою позицію, придбаваючи опціон колл, в якому зафіксовано ціну на рівні P_v , що є вищою від поточної ціни на акції емітента (P_0). Для

того, щоб стати учасником контракту емітент сплачує премію (P_0) продавцю опціону, якою ї обмежується розмір його імовірних збитків. У разі позитивної цінової динаміки емітент матиме можливість отримати прибуток, якщо ціна його акцій на спотовому ринку (страйкова ціна) перевищить P_1 (заштрихована область), у випадку, якщо ціна на акції емітента буде нижчою, ніж значення P_1 емітент отримає збитки, що відповідають: на ціновій ділянці $P < P_1$ розміру премії за мінусом перевищення ринкової ціни його акцій над тією, що зафіксована опціоном; на ділянці $P > P_1$ – у розмірі сплаченої премії. На останній ділянці підприємству не вигідно виконувати контракт у зв'язку з нижчим рівнем цін на спотовому ринку, а тому він відмовиться від виконання контракту. Таким чином, економічний зміст хеджування зазначеної операції полягає в тому, що емітент має можливість зекономити значні суми коштів, придбаваючи власні акції за ціною зафіксованою опціонним контрактом.

Якщо розглянути ситуацію, подану на рис. 1 (б), то матимемо картину хеджування перепродажу власних акцій на вторинному ринку або публічного розміщення емітованих акцій. Хеджування проводиться на випадок негативної цінової динаміки. Як і в першому випадку, збитки підприємства обмежені сплаченою премією, оскільки у випадку зростання цін на акції емітента вище від ціни P_v , воно відмовиться від виконання цього контракту, маючи можливість реалізувати акції на спотовому ринку за значно вищою ціною. Звичайно, дана ситуація, на відміну від попередньої, припускає варіант спекуляції. Так, не маючи на балансі раніше викуплених або не розміщених акцій, підприємство може вдатися до спекулятивного маневру, провівши викуп власних акцій на ринку за нижчою ціною і виконавши опціон пут за наперед зафіксованою ціною (P_v). В цьому випадку підприємство може отримати досить вагомий спекулятивний дохід (різницю між ціною викупу та перепродажу власних акцій за вирахованням премії (P_0), сплаченої на користь райтера (продавця опціону)).

Пп. 35, 38 і 41 П(С)БО 13 визначено три види хеджування відносно наступних об'єктів: справедлива вартість або грошові потоки, пов'язані з об'єктом, хеджування фінансових інвестицій в господарські одиниці за межі України. Що ж виступатиме об'єктом хеджування в операціях з корпоративними деривативами: справедлива вартість або ж грошові потоки (сумнівів щодо неналежності такої операції до хеджування третього виду не виникає)? Проведені дослідження змістового навантаження відповідних видів хеджування вказують на те, що в нашому випадку хеджуватиметься саме грошовий потік, який буде сплачено при запланованій операції з викупу або розміщення акцій. Пояснимо нашу позицію.

Концептуальною основою хеджування є неттінг, тобто облік хеджування справедливої вартості як такої припускає, що підприємство внаслідок цієї операції застосування "перекриє" зміни справедливої вартості балансового об'єкта хеджування врахуванням змін справедливої вартості інструмента хеджування. Таким чином умовою обліку хеджування справедливої вартості є облік хеджованих статей за справедливою вартістю. Тільки в такому випадку доходи та втрати від операції будуть збалансованими на рахунку фінансових результатів. Щодо обліку інструментів капіталу, то вони оцінюються за балансовою вартістю та не підлягають переоцінці внаслідок змін справедливої вартості, а тому в операціях з власними акціями хеджуватися можуть тільки грошові потоки майбутніх операцій.

Ведення обліку деривативів як інструментів хеджування можливе лише при виконанні наступних умов, формалізованих в облікових стандартах:

а) оформлення до початку хеджування документації про відносини хеджування, цілі управління ризиком та стратегію хеджування;

б) очікуване та в подальшому оцінене фактичне значення коефіцієнта ефективності хеджування в межах 0,8 – 1,25;

в) достовірна оцінка справедливої вартості інструмента або грошових потоків від об'єкта хеджування;

г) висока імовірність здійснення прогнозованої операції, що є об'єктом хеджування.

Документальне оформлення відносин хеджування виглядає цілком логічним та особливих питань не викликає. Такий документ має розпорядчий характер і повинен визначати:

а) по-перше, характер хеджованого ризику. Види ризику, до мінімізації яких прагне підприємство, деталізовані обліковими стандартами та охоплюють валютний, відсотковий, кредитний, грошового потоку, ліквідності, ціновий та ринковий ризику (пп. 4 П(С)БО 13). Якщо одна операція зазнає впливу кількох видів ризику, можливим є як повне хеджування, так і часткове (від окремих видів ризику). Чітке розуміння ризику, до мінімізації якого прагне підприємство, є передумовою правильного вибору хедж-інструмента та стратегії хеджування ще до його початку, а в подальшому гарантуватиме адекватність обраного методу обліку хеджування сутності самої операції;

б) інструмент хеджування, що за означенням являє собою похідний фінансовий інструмент, фінансовий актив або фінансове зобов'язання, справедлива вартість яких і грошові потоки від яких, як очікується, компенсуватимуть зміни справедливої вартості або потоку грошових коштів об'єкта хеджування. В нашому випадку роль інструмента хеджування виконують опціони на купівлю або продаж акцій. Вони обираються за критерієм різнонаправлених змін справедливої вартості (грошових потоків) інструмента та об'єкта хеджування. Наприклад, хеджування позиції з перепродажу викуплених акцій компанії в умовах падіння ринкових котирувань потребує придбання опціонного контракту на продаж за максимально високою ціною;

в) об'єкт хеджування – визнаний актив, зобов'язання або майбутня операція, з якою пов'язаний ризик зміни справедливої вартості чи грошових потоків. Такий підхід до ідентифікації об'єкта хеджування закріплений в П(С)БО 13, однак він є неповним. На наше переконання до об'єктів хеджування мають зараховуватися також окремі інструменти капіталу, визнані в балансі. Справа в тому, що підприємство може мати викуплені або нерозміщені акції, за якими воно займає "активну" позицію, але відповідно до національних правил обліку вони обліковуються як вираховання з капіталу, а не як активи, що характерне для облікових систем США (неоплачений капітал обліковується на рахунку "Дебіторська заборгованість за підписаними акціями" [4, с. 331]), Німеччини (облік неоплаченого та вилученого капіталу ведеться на активних рахунках відповідно 071 "Неоплачені внески, ще не затребувані" або 072 "Неоплачені внески, затребувані" та 130 "Власні акції або дольова участь у власному підприємстві") плану рахунків на основі єдиної номенклатури рахунків в промисловості з подальшим розкриттям в активі балансу [5, с. 360-361]), Франції, Італії (правда, в активі компанії може бути не більше 10% заявленого акціонерного капіталу). Тому поняття "об'єкт хеджування" потребує уточнення, адже вказані статті мають не менший ризик зміни справедливої вартості порівняно з товарними чи фінансовими активами;

г) порядок оцінки ефективності інструмента хеджування. Така оцінка відповідно до П(С)БО 13 базується на застосуванні коефіцієнта ефективності, який обчислюється як відношення змін справедливої вартості (або грошових потоків) об'єкта хеджування та змін справедливої вартості (або грошових потоків) від інструмента хеджування. Звертає на себе увагу те, що в П(С)БО 13 відсутні вказівки на періодичність, з якою має проводитися така оцінка. У пункті 35.5 вказано, що оцінку ефективності хеджування потрібно проводити постійно. Не зрозуміло, що розробники стандарту мали на увазі, стверджуючи "постійно": щодня, щомісяця або ж на кожну дату балансу? Вітчизняний стандарт не дає відповіді на це питання, але виходячи із загальної логіки звітного визнання така оцінка повинна проводитися при складанні квартальної та річної фінансової звітності (ретроспективна оцінка). Одночасно потрібно наголосити на тому, що перспективну оцінку ефективності хеджування потрібно здійснювати як на

початку операції, так і на кожну дату балансу (для наступного періоду) протягом терміну дії контракту, класифікованого як інструмент хеджування.

Національний стандарт зобов'язує підприємства до використання єдиного методу оцінки ефективності хеджування, тоді як пункт 151 МСБО 39 акцентує увагу на тому, що пропонований метод не є єдино можливим. У спеціальній літературі знаходимо понад десяток методів такої оцінки: метод долларової компенсації (його різновидами є методи гіпотетичного деривативу, тарегованої ставки, аналіз чутливості), компенсуючих умов, кореляційно-регресійного аналізу, методика Джонсона-Стейна, концепція β -коефіцієнта та портфельна теорія Г. Марковича та Дж. Данцига, множини Парето, метод справедливої вартості з урахуванням ризику (VaR (Value at Risk)), хедж статус-кво та ряд інших. Застосування кожного з них залежить від мети хеджування та в кінцевому підсумку визначає адекватність прийнятих рішень. Цілком достатньо описати обраний метод у документації про стратегію хеджування.

Іншим практичним питанням, вартим уваги при розрахунку ефективності хеджування саме опціонами, є наступне: який період для розрахунку коефіцієнта ефективності має обрати підприємство (йдеться про ретроспективний аналіз)? Роз'яснення саме з цього питання як в П(С)БО, так і в МСБО відсутні. Ми наполягаємо на доцільності оцінки за увесь період хеджування наростаючим підсумком. На відміну від оцінки за кожен звітний період, суцільна оцінка є більш об'єктивною, оскільки нижча від нормативної ефективність хеджування в окремо взятому періоді ще не може свідчити про його неефективність в цілому. Подібний підхід закріплено в американському стандарті FAS 133 "Облік похідних інструментів та операцій хеджування".

Отже, якщо охарактеризовані умови виконано, операції з використання корпоративних деривативів можуть обліковуватися як хеджування. Зауважимо, що синтетичний облік хеджування визначається його видом. При цьому незалежно від виду хеджування опціони на власні акції, як інструменти хеджування, обліковуватимуться одночасно поза балансом на рахунок 03 "Контрактні зобов'язання" (додатково відкритий субрахунок 032 "Опціони") – у сумі справедливої вартості контракту та на спеціальному балансовому рахунок "Розрахунки за похідними фінансовими інструментами" – у сумі премії або маржі, сплаченої при їх придбанні. Останній доцільно ввести до національного Плану рахунків з метою забезпечення єдності методології обліку похідних фінансових інструментів. За цим самим рахунком також відобразиться результат переоцінки об'єктів хеджування у кореспонденції з рахунками, що за призначенням відповідають вимогам П(С)БО 13 щодо обліку операцій хеджування.

Саме розкриття результатів переоцінок об'єкта хеджування залежить від його виду. Так, якщо хеджуються майбутні грошові потоки, то синтетичний облік переюється залежить від ретроспективного значення коефіцієнта ефективності хеджування, якщо воно перебуває:

- а) у межах від 0,80 до 1,25 – результат переоцінки відображається як зміна власного капіталу;
- б) поза межами 0,80-1,25 – результат переоцінки відображається у складі інших доходів або інших витрат звітного періоду.

Оскільки облікові стандарти не містять рекомендацій щодо вибору відповідних рахунків, необхідно визначити, які рахунки найбільш придатні для відображення таких операцій. У другому випадку все зрозуміло, такими рахунками є субрахунки 977 Інші витрати звичайної діяльності» рахунок 97 "Інші витрати" та 746 "Інші доходи від звичайної діяльності" рахунок 74 "Інші доходи". А ось щодо першого – можливі варіанти. Посилання на інтерпретації міжнародних стандартів, розроблені в межах проекту Євросоюзу "Проведення реформи бухгалтерського обліку та звітності", переконує, що в міжнародній практиці переважає підхід, за якого переоцінка ефективного хеджування визнається у складі резервів хеджування, однак не на рахунках, тотожних вітчизняному рахунку 43 "Резервний капітал". Резерви хеджування відповідають резервам капіталу, а не прибутку (саме таким є рахунок 43), оскільки їх

призначенням є коригування збереження капіталу. На користь таких висновків також свідчить практика обліку операцій хеджування в банківських установах, в яких з цією метою для використовується окремий субрахунок 5104 "Результат переоцінки за операціями хеджування", виділений у складі резервів капіталу. З огляду на вказані обставини вважаємо доцільним результати переоцінок ефективних інструментів хеджування грошових потоків обліковувати на існуючому субрахунку 423 "Дооцінка активів", перейменувавши його на "Результати переоцінок". Для належної деталізації облікових даних до нього потрібно передбачити відповідні субрахунки третього порядку, включаючи окремий субрахунок "Результати переоцінок за операціями хеджування".

Висновки та перспективи подальших досліджень.

В сучасних умовах підприємство, як відкрита економічна система, на кожному з етапів життєвого циклу зазнає впливу широкого спектру ризиків, вплив яких стає особливо відчутним в умовах нестабільного зовнішнього середовища. На цьому фоні актуалізується завдання дієвої протидії імовірним негативним впливам, яке реалізується в межах системного управління ризиками.

Хеджування корпоративними деривативами забезпечує підтримку капіталу компанії через проведення операцій, спрямованих на скорочення втрат від ризикованих операцій з капіталом. Сутнісний зміст такого хеджування відповідає хеджу грошових потоків, для достовірного розкриття результату якого відповідно до П(С)БО 13, МСБО 39 та МСФЗ 7 необхідно: по-перше, задокументувати належним чином відносини хеджування; по-друге, забезпечити достовірну оцінку грошових потоків від об'єкта хеджування; по-третє, постійно відстежувати та підтверджувати високу ефективність хеджування; по-четверте, забезпечити належне відображення операцій в бухгалтерському обліку.

Список використаної літератури:

1. Бойко К. Бухгалтерський облік хеджування шляхом укладання форвардних і ф'ючерських контрактів / К. Бойко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 12. – С. 34-40.
2. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: практичний посібник / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. – К.: Лібра, 2004. – Розд. 19. – С. 498-579.
3. Грачова Р. Бухгалтерія для хеджерів і спекулянтів [Електронний ресурс] / Р. Грачова // Дебет-Кредит. – 2004. – № 7. – Режим доступу до журн.: <http://www.dtk.com.ua/show/1nid066.html>.
4. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP / В.В. Качалин. – М.: Эксмо, 2006. – 400 с.
5. Мус Герольд. Бухгалтерський облік: основи – завдання – розв'язання / Герольд Мус, Рольф Ханшманн; пер. з нім. С. Лобачової. – К.: КНЕУ, 2000. – 386 с.
6. Плешонкова Л.П. Фінансові інструменти / Л.П. Плешонкова // Баланс. – 2002. – № 29. – С. 48-54.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 „Фінансові інструменти“, затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 19.12.2001 р. № 1050/6241.// Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 14. – С. 42-46.
8. Роганова О.Я. Тринадцятий стандарт під мікроскопом: особливості оцінки та класифікації фінансових інструментів / О.Я. Роганова // Бухгалтерія. – 2005. – № 31. – С. 72-76.
9. James F. Green. CCH Accounting for Derivatives and Hedging 2008. – CCH Inc., 2007. – 1274 p.

КОВТУН Ірина Юрївна – викладач кафедри обліку та аудиту Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси:

- бухгалтерський облік корпоративних операцій, інструментів капіталу, деривативів;
- податковий облік цінних паперів в емітентів та інвесторів;
- гармонізація фінансової звітності.

Надійшла до редакції: 12.04.12 р.